

İSLAM BİLİM TARİHİNDE DIDEROT ETKİSİ: FUAT SEZGİN VE ÇALIŞMALARI

Mehmet AYGÜN*

ÖZ: 1924 yılında Bitlis'te dünyaya gelen Fuat Sezgin ortaokul ve liseyi Erzurum'da bitirdikten sonra 1943 yılında matematik okumak için İstanbul'a gelen Sezgin, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Enstitüsü'nde, 'İslami Bilimler ve Oryantalizm' dersleri veren (1943-1951) Ritter'in bir seminerinde anlattıklarından etkilenerek kararını değiştirerek Arap ve Fars Dili Filolojisine kaydını yaptırır ve İslam Bilimler Tarihi'ne yönelir. Yine onun yönlendirmesi ve teşviki ile İslam bilim tarihine, özellikle 8-16 yüzyıllar arası dönemde Müslüman bilim insanlarının, bilim ve tekniğe yaptığı katkıları ortaya koymak için yoğun bir çalışma süreci içine girer. 17 Ciltte toplanan bu çalışmalar D. Diderot'un "Encyclopédie" sini çağrıştırmaktadır. Diderot ve D. Alambert'in çalışmaları Batı'da aydınlanmaya yol açmıştır. Sezgin'in çalışması İslam dünyasında aynı etkiyi yapacak mıdır?

Anahtar Kelimeler: İslam Bilim, Ritter, Fuat Sezgin, Ansiklopedi, Diderot.

The Diderot Effect in Islamic History of Science: Fuat Sezgin and His Works

ABSTRACT: Fuat Sezgin, born in Bitlis in 1924, completed his secondary and high school education in Erzurum. He moved to Istanbul in 1943 to study mathematics but was influenced by a seminar given by Ritter at Istanbul University's Faculty of Letters Oriental Institute, where Ritter discussed "Islamic Sciences and Orientalism" (1943-1951). This led Sezgin to change his course of study to Arabic and Persian philology and focus on the History of Islamic Sciences. Under Ritter's guidance and encouragement, Sezgin embarked on an intensive research process to highlight the contributions of Muslim scientists to science and technology, particularly during the 8th to 16th centuries. These studies, compiled into 17 volumes, evoke reminiscences of Diderot's "Encyclopédie," which played a significant role in the Enlightenment in the West. Will Sezgin's work have a similar impact in the Islamic world?

Keywords: Islamic Science, Ritter, Fuat Sezgin, Encyclopedia, Diderot.

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi : 18.04.2024

Kabul Tarihi : 20.06.2024

* Öğretmen/Sosyolog, Milli Eğitim Bakanlığı, sarimazi_70@hotmail.com, ORCID:0009-0000-5128-4195.

Giriş

Fuat Sezgin, II. Dünya Savaşı yıllarında üniversite öğrencisi, savaş sonrası dünyanın yeniden şekillendiği dönemde ise genç bir akademisyendir. Fuat Sezgin'in dünya bilim çevrelerinde büyük etki yaratacak tezleri ve akademik çalışmaları savaş sonrası yeniden yapılanan akademik ilgi ve görüşler üzerinde etkili olmuştur. Bilindiği üzere II. Dünya Savaşı'nın getirdiği büyük yıkım sonrası pozitivizme, pozitivist bilim yaklaşımına karşı duyulan güven sarsılmıştır. Pozitivizmin bilim dışı saydığı bazı olgu ve konular (metafizik ve tinsel konular), farklı bilme biçimleri ile elde edilen bilgiler bilim alanına dahil edilmeye başlanmıştır. Batı'da 1950'lilerden sonra Bergsonculuğun yaygın bir felsefe haline gelmesi bunun göstergelerinden biridir. Pozitivizmin kalelerinde gedikler açılmış, Kıta Avrupa'sı merkezli bilim yaklaşımlarına ciddi eleştiriler yapılmıştır. 1950'lerden sonra daha liberal bir yaklaşım olarak Anglo-Sakson bilim anlayışı egemen olmaya başlamıştır. Bu paradigmal değişim, akademide yeni eğilimler, yeni yaklaşımlar ve çalışmalara ortam oluşturmuştur.

1950'lerden sonra hızlı ekonomik kalkınma ve büyüme, yükselen refah ve bolluk Batı'da bilime güven duygusunu tekrardan canlandırmıştır. Bu dönemde Batı, yeniden ve farklı bir şekilde dünyanın ilgi merkezi haline gelir. Batı'nın kendi geleceğine olan güveni artar. Kendine duyduğu bu güvenle Batı, her şeyin merkezinde kendini görmeye devam eder. "Gelişmişlik-Az-Gelişmişlik Kuramları" ile 19. yüzyılda dünya üzerinde sömürgelerden ve sanayiden gelen gücü ile kurmuş olduğu egemenliği yeni dönemde yeni ilişkiler ve açıklamalarla sürdürmek istemektedir. Batı "dünyanın merkezi olma" konumundan vazgeçmemektedir. Bilim ve medeniyet Avrupamerkezci bir yaklaşımla açıklanmaktadır. Bütün bilim tarihinin ve medeniyet değerlerinin Batı'ya mal edildiği bir dönemdir. Tüm insanlığın medeniyet ve bilgi birikimini Batı kendi tarihsel ve bilimsel serüveni ile açıklamaktadır. Korkut Tuna'nın ifadesi ile bilgi ve bilim Batılılaştırılmıştır. Bu konuda fazla bir sorgulama ve itiraz da yoktur. Fuat Sezgin'in tezleri, çalışmaları ve eserleri tam bu noktada anlam ve önem kazanmaktadır. İnsanlığın bilim ve medeniyet birikiminin Avrupa-merkezci yaklaşımlarla ele alındığı böyle bir atmosferde; aldığı eğitim ve karşısına çıkan büyük Oryantalist hocası Ritter'in teşvik ve yüreklendirmesiyle Fuat Sezgin, bilimler tarihindeki ezberleri bozan ve bazı kabulleri alt-üst eder çalışmalar yapar.

Bu makale çalışması çerçevesinde Fuat Sezgin'in Bilim Tarihi yazımı alanında ortaya koyduğu yaklaşım ve sonuçları üzerinde durulacaktır. Çalışmanın Fuat Sezgin'in anlaşılmasına küçük bir katkı yapması beklenmektedir.

Eğitim Hayatı ve Kaynakları

1924 yılında Bitlis'te dünyaya gelen Fuat Sezgin ortaokul ve liseyi Erzurum'da bitirdikten sonra 1943 yılında üniversite okumak için İstanbul'a gelir. Matematik okumak isteyen Sezgin, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Enstitüsü'nde, 'İslami Bilimler ve Oryantalizm' dersleri veren (1943-1951) Ritter'in bir seminerinde anlattıklarından etkilenerek kararını değiştirerek Arap ve Fars Dili Filolojisine kaydını yaptırır ve İslam Bilimler Tarihi'ne yönelir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında üniversite eğitime 6 ay ara verilince Ritter'in teşviki ile bu süre içinde Taberi'nin tefsiri üzerinden Arapçayı öğrenir. 1947'de Edebiyat Fakültesi Arap ve Fars Dili Filolojisi'nden mezun olan Sezgin bir süre İstanbul Müftülüğünde Müsevvit ve İstanbul Gezici Vaizliği ve İstanbul Üniversitesi Kütüphane'sinde memur olarak çalışmıştır. Arap Dili ve Edebiyatı üzerinde yaptığı çalışmayla 1951'de doktor unvanı alır. 1950-53 yılları arasında yeni kurulan Ankara İlahiyat Fakültesi Dogmatik İlimler Kürsüsünde asistanlık yapar.¹ Sezgin, ünlü oryantalist Hellmut Ritter'in teşvik ve

¹ Ali Dere, "Mehmet Fuat Sezgin Hoca'nın Ankara İlahiyat Yılları: Sezgin ve Fakültenin Müşterek Tarihinden Bir Kesit", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59:2 (2018), 221-250.

yönlendirmesi ile İslam Bilim Tarihi ve Müslüman bilim insanları üzerine yoğunlaşmaya başlar. 1954'te ise "Buhari'nin Kaynakları" isimli çalışmasıyla doçent unvanı alır.

Fuat Sezgin, son dönem Osmanlı aydın ve akademisyenleri ile (Fuad Köprülü, Zeki Velidi Togan gibi) çalışma imkanı bulmuştur. Sezgin, 1954 yılında kurulan İslam Araştırmaları Enstitüsünün ilk müdürü Zeki Velidi Togan'ın müdür yardımcısıdır. Osmanlı bilim geleneği; yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ihtiyaçları doğrultusunda yapılandırılan bir üniversite ikliminde aldığı eğitim; bilim tarihçiliğinin ve oryantalist çalışmaların en önemli merkezlerinden Almanya ile önce hocası Ritter üzerinden kurduğu ilişkiler Fuat Sezgin'i anlamak ve değerlendirmede önemli değişkenlerdir. Ülkemizde Alman ekolünden beslenen, etkilenen, Alman bilim geleneğiyle yetişen, bu geleneğin içinde çalışan bilim insanlarının daha üretken ve daha disiplinli olmaları dikkat çekmektedir. Fuat Sezgin de bilim tarihi alanındaki büyük hacimli çalışmalarını ve başarısını daha Türkiye'de Alman hocası Ritter'in tavsiye ve uyarısı ile kazandığı günlük 17 saate varan disiplinli çalışmasına borçludur.

27 Mayıs 1960 darbesi ile üniversiteden atılan 147'likler içinde -genç bir doçent olarak- yer alan Fuat Sezgin çalışmalarına daha önce kısa süreliğine bulunduğu Frankfurt üniversitesi bünyesinde devam etmiştir. Türkiye'de ilk işaretlerini verdiği bilim tarihine ilişkin özgün tezleri ve çalışmalarını Almanya'da olgunlaştırmış ve ilerletmiştir. Almanya'nın oryantalist literatür konusundaki zenginliği, büyük oryantalistlere/şark bilginlerine sahip olması ve Türkiye'ye ulaşım kolaylıkları nedeniyle Almanya'yı tercih ettiğini kendisi söylemektedir. Almanya ve özellikle Frankfurt kenti Cumhuriyet döneminde en fazla öğrenci gönderdiğimiz merkezlerin başında gelmektedir. Frankfurt çok güçlü bir bilim, felsefe ve sanat geleneği olan kenttir ve bu kente öğrenci olarak gönderilmiş ve sonrasında Türk düşünce tarihinde derin izler bırakmış akademisyenlerimiz vardır.²

İslam Bilim Tarihi Alanındaki Öncü Tezleri

Fuat Sezgin, bilim tarihine ilişkin ilk özgün tezini Buhari'nin kaynakları üzerine yaptığı çalışmada ortaya koyar. Bu, hadis kaynağı olarak İslam kültüründe önemli bir yere sahip olan Buhari'nin (810-870), genel görüşün aksine 'yazılı kaynaklara dayandığı' tezidir. Bu sonuca nasıl ulaştığını kendisi şu cümlelerle anlatır: "Buhârî'nin kitabının sekiz büyük bölümü vardır, bir kısmı Tefsirdir. Buhârî'nin kitabına baktım, "Kale Muammer" diye alıntılar yapıyor. Bunu okuyunca baktım ki, Buhârî, Mecâzu'l-Kur'ân'dan da cümleler iktibas ediyor. Yani bir hadis kitabında, bir filoloji kitabından alınma uzun uzun cümleler var. Hatta yer yer, aşağı yukarı, kitabı ihtisar etmiş. Bu durum, bütün hadisler hakkındaki tasavvurumu allak bullak etti. Bunun üzerine karar verdim, tezi bitirince Buhârî'ye bakacaktım: Acaba Buhârî ara sıra da olsa yazılı kaynak kullandı mı?"³ Fuat Sezgin bu çalışması ile Hadislerin ezberlenerek aktarıldığını, yazı ile kayıt altına alınmadığını iddia eden oryantalistlerin yanılığını ortaya koyan, durumun böyle olmadığını anlaşılır bir şekilde izâh etmiştir. Hadislerin erken dönemden itibaren yazıldığına dair çok sayıda örnek gösteren Sezgin, İslam dünyasında oldukça erken devirlerden itibaren genel anlamda yazıya ilgi duyulduğunu ortaya koymuştur.

² Bunlardan biri Mümtaz Turhan'dır. 1928 yılında yurt dışına gönderilen öğrenci kuşağı içinde yer alan Turhan, Berlin ve Frankfurt üniversitelerinde Psikoloji öğrenimi gördü. Ünlü Alman psikolog Max Wertheimer'in danışmanlığında doktora başlayan Turhan, onun Amerika'ya gitmesiyle diğer meşhur psikolog Matzger'in yanında 1935 yılında doktorasını bitirir. Yurda dönünce İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Alman Profesör Peters'le birlikte Tecrübi Psikoloji kürsüsünü kurar.

³ <http://talid.org/downloadPDF.aspx?filename=87.pdf>

Sezgin'in ulaştığı bu sonuç İslam dünyasında büyük yankı uyandırmıştır. Diğer taraftan özellikle oryantalistlerin Batı'ya bir öncelik ve üstünlük veren genel anlayışlarına cevap mahiyetinde İslam'ın ilk döneminden itibaren hafıza ile beraber yazı ile kayıt altına alma işinin de gerçekleştirildiğini ispatlamıştır. Bu sonuçla Sezgin bir taraftan İslam dünyasındaki bir yanlışlığı düzeltmiş diğer taraftan Batılı oryantalistlerin İslam ve Doğu dünyasına yönelik genel kabullerini sarsmıştır. Batı dünyasında Batı merkezli yazılan bilim tarihine yönelik şüpheler artmış, bilimler tarihinin yeniden yazılması yönündeki eğilimleri güçlendirmiştir.

Fuat Sezgin bu çalışması ile aynı zamanda "Rönesans döneminde arsızca ve hiç kaynak gösterilmeden intihal edilen bilimsel değerlere karşılık, İslam dünyasının 'kaynakların tamamıyla verilmesi' esasını ortaya koyan bir kültür dünyası olduğunu ortaya koymuştur. Tezinde bahsettiği yazılı kaynakların, İslam'ın erken dönemine, hatta 7. yüzyıla kadar gittiğini ortaya koyarak iddiasını güçlü bir temele dayandırır."⁴ Yine Müslüman bilginlerin bir eseri çevirdiği zaman ya da alıntı yaptığı zaman kaynak gösterdiğini bu konuda bir komplekse sahip olmadığını ancak Batı'da kaynak gösterilmeden intihal yapma geleneğinin olduğunu örnekleri ile ortaya koymuştur." 11. asırda Tunuslu bir tacir olarak İtalya'ya giden, sonradan Constantinus Africanus adını alan kişi, Monte Cassino Manastırı'na kapandı. Bu zat, Tunus'a gidip 3 yıl sonra İslam bilginlerine ait 25 tıp kitabıyla Salerno'ya dönmüştü. Africanus, Manastır'a kapandıktan sonra kitapları Latinceye tercüme ettirdi. O kitaplar, 'ya kendi adıyla veya eski Yunan otoritelerinin adıyla' yayımlandı. Çalışkan, becerikli ve kurnaz İtalyanlar, 17. yüzyıla kadar İslam eserlerini, Sicilya adası ve Güney İtalya üzerinden Avrupa'ya taşıdı. Ancak, hep kendi isimleriyle yayımladılar. İtalya; İslam medeniyeti ve biliminin Avrupa'ya aktarılmasında bir 'istasyon' görevi yaptı."⁵

O'nun belgeleriyle ortaya koyduğu bu bilgiler ve diğer çalışmaları Batı'nın Avrupa-merkezci Bilim Tarihi yazma geleneğini sarsmıştır. Bu gelenek, Müslümanların modern bilimlere katkısının olmadığı, bugünkü bilimin ve teknolojinin antik Yunan ve daha sonrasında Avrupa'daki gelişmelere dayalı olduğu inancında dayanmaktadır. Bu sadece Batı'da geçerli bir yaklaşım değildir, Doğu toplumlarında da kabul göre bir yaklaşımdır.

Fuat Sezgin, "bilimin ve insanlığın bilgi birikiminin Batı'nın malı olduğu" tezi ve yaklaşımına karşı çıkarak "İslam dünyasının özellikle Ortaçağlar boyunca bilime büyük katkıları olduğu ve bunun görmezden gelindiği" görüşünü ileri sürmüştür. Bu yaklaşımı ile Batı'nın hakim bilim paradigmasına ve hegemonyasına başkaldırmıştır. Ona göre, "Bilimler Tarihi'ne periyodik olarak birçok ülke katkıda bulunmuştur. Fakat Müslümanlar Bilimler Tarihi'nin en az 800 yıllık yaratıcılık merhalesini ellerinde bulundurmuşlardır. Bu maalesef çok iyi bilinmemektedir. Batı kaynakları bu tarihi çok kısa olarak göstermeye çalışmıştır fakat ben araştırdıkça bunun çok yanlış olduğunu gördüm. Batı tarihçilere göre İslam Bilimi, 1250 yılında durdu diyorlar fakat araştırmalarda 1250 yılından sonra başka bir merhaleye geçtiği görülmektedir."⁶

Tüm çalışmalarında ileri sürdüğü bu tezin izini sürmüş, kanıtlarıyla ortaya koymuştur. Bu karşı çıkış sıradan bir Batı karşıtlığı değildir. O bu gerçeği, "Batı'daki bilimsel keşif ve icatların karşısında basit bir mottoya dönüşmüş olan "bunu İslam bilginleri, bilmem kaç yüzyıl önce bulmuşlardı, biliyorlardı, zaten kutsal kitap Kur'an'da da geçiyordu gibi" bir yaklaşımla değil kaynaklarıyla, belgeleriyle ortaya koymuştur. Türkiye'de bu alanda başladığı çalışmalara Almanya'da devam eden Sezgin, dünyadaki bütün yazma eserleri

⁴ İrfan Yılmaz, *Yitik Hazinenin Kaşifi Fuat Sezgin*, Yitik Hazine Yayınları, 2009.

⁵ https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/52365/mod_resource/content/1/fuatsezgin.pdf

⁶ Serdar Saygılı, "Doğu ve Batı Düalizminde İslam Medeniyet Tarihinin Oksidental Düşünürü Fuat Sezgin ve Bilim Tarihi Anlayışı", *Temaşa Fuat Sezgin Özel Sayısı*, Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi, Say:9 (2019) S.10-31.

tarayarak İslam Bilim Tarihini yazmaya girişir. Bunun için 10 yıl boyunca 60 ülkeye giderek 400 bin cilt yazma eseri gözden geçirir. Bu süreçte Latince, Süryanice, İbranice dillerini öğrenir. Fuat Sezgin, Bilim Tarihi'nin nasıl yazılacağını, yazılması gerektiğini, yöntem ve usullerini de bu çalışmasıyla göstermiştir. Bilim tarihi ile ilgili elde ettiği sonuçları delileriyle ve bilimsel yol ve yöntemlerle ortaya koymuş, sağlam bir kanıt olarak icadın eldeki yazmalara dayanarak aslına uygun olarak kopyalarını yaptırmış Frankfurt'ta kendisinin kurduğu Arap-İslam Bilimleri Enstitüsü'nde oluşturduğu müzede sergilemiştir. Bu müze ile İslam bilginlerinin ürettiği teknoloji ürünlerini toplu olarak görme imkanı sunmuştur.

Ancak Frankfurt'ta üniversite bünyesinde kurulan enstitünün isminin sınırlayıcı olduğu, kuşatıcı olmadığı söylenebilir. "Arap-İslam Bilimleri Enstitüsü" adındaki Arap ifadesi Fuat Sezgin'in aslında hayatı boyunca İslam Bilimler Tarihi'ni yazmak, tüm İslam bilginlerinin dünya bilim ve medeniyetine katkısını ortaya çıkarmak amaçlarıyla tam örtüşmemektedir. Çünkü İslam dünyasında Türkler ve Farsiler de vardır ve Türk ve Fars coğrafyasında birçok büyük düşünür ve bilgin yetişmiştir. Enstitünün isminin Arap-İslam enstitüsü olmasının Faysal ödülünden kaynaklandığı düşünülebilir. Ya da İslam bilginlerinin buluş ve icatlarının Arap dünyası üzerinden Avrupa'ya geçmiş olmasından kaynaklanmış olabilir.

Fuat Sezgin'e göre dünya bilimler tarihi yeniden yazılmalıdır. Çünkü yanlış yazılmıştır. Avrupalılar; Sicilya ve Endülüs'te tercüme edilen İslam bilginlerinin eserlerini kaynak göstermeden intihal etmişlerdir. Bu yüzden bugün Batı uygarlık ve biliminin temeli aradaki İslam bilimi atlanarak ondan önceki yüksek medeniyet olan Yunanlılara izafe edilmektedir. Hâlbuki Yunanlılar ile Avrupa bilimi arasındaki dönemde bilimde diğer medeniyetlerle kıyaslandığında en hızlı şekilde bilimsel ilerleme dönemi mevcut ve bu İslam dünyasına aittir. Müslümanlar dünya sahnesine çıktıkları ilk on yıldan itibaren diğer medeniyetlerde görülmedik bir hızla bilimsel gelişmelere katkıda bulundu. Bugün bilinenin aksine çoğu modern bilimin kuruluşu bundan yüz, iki yüzyıl öncesine değil, 9 ile 16. yüzyıllarda yaşamış İslam bilginlerine dayanıyor. Portekizlilere mâl edilen modern denizcilik bilimi için Sezgin, "Yüzde yüz İslam bilginlerine ait. Bundan hiç şüphemiz olmasın. Modern denizcilik İslam dünyasının bir malı. İslam dünyasının bir başarısı" demektedir.⁷

Sezgin'in bu çıkarımları 19. yüzyılda Batı'da bazı oryantalistlerce ortaya atılan ve ülkemizde de bazı düşünce çevreleri tarafından savunulmuş olan "gerileyişin sebebi dindir" tezini de bir cevap niteliğindedir. Namık Kemal, ünlü Fransız düşünür Ernest Renan'ın 1883'de Sorbonne'da verdiği bir konferansında İslamiyet'in bilime, kültüre, eğitime, felsefeye, ilerleme ve gelişmeye engel olduğu iddiasına karşı *Renan Müdafaaanamesi* adlı bir eser yazarak cevap vermiştir. Fuat sezgin bu tür oryantalistik iddialara İslam bilim tarihi üzerine yaptığı çalışmalarla cevap vermiştir. Gerileyişin başka sebeplerine işaret eden Sezgin'e göre, Müslümanlar, 8-16. yüzyıllar arasında tüm ilim dallarında önemli buluşlara sahiptir. Papazlar, Müslüman âlimlerin kitaplarını Latinceye tercüme ederek bilimsel gelişmenin ilk adımlarını atmışlardır. Avrupa'da başka okuma yazma bilen yok gibiydi. Sezgin'e göre, Batı, bilimi sanıldığığının aksine büyük oranda din adamlarına borçludur.

Ona göre, modern Batı düşüncesinin temellerinin atıldığı Rönesans ve Reform hareketleri antik dünyanın bilgi birikimini ortaya koyarak gerçekleşmiştir. Bilimin tüm insanlığın ortak mirası⁸ olduğu gibi medeniyetlerin de birbirinin devamı olduğunu söyleyen Sezgin'e göre bugünkü Avrupa medeniyeti İslam medeniyetinin devamıdır. "Her medeniyet kendinden

⁷ Muhammet Negiz, *Bir Alimin Ardından Notlar*, <https://works.bepress.com>, s. 94.

⁸ Fuat Sezgin, bilim tarihi profesörü Matthias Schramm adlı bir dostu ile birlikte yürürlükte bulunan bilim tarihi kitaplarının çoğunun, genelde gerçekleri çok az aksettiren basmakalıp, tekdüze hükümler taşıyan kitapçıklar olduklarından yola çıkarak "Bütün insanlığın ortak bilimler tarihi" ifadesini kullanır. (İstanbul Üniversitesi Açılış Dersi, 17 Ekim 2016)

öncekilerin devamıdır. Bugünkü Avrupa medeniyeti de İslam medeniyetinin muayyen bir devirden sonra, başka iktisadi ve jeopolitik şartlar altında ortaya çıkan devamından ibarettir. Avrupa medeniyeti, İslam medeniyetinin çocuğudur. Birçok Avrupalı aydının bunu kabullendiğini memnuniyetle görebiliyorum; ama büyük çoğunluk hâlâ bu hususta bir şey bilmiyor. Kendilerine bazı misaller verdiğinizde bunu dehşetle karşılıyor, inanamıyor.”⁹

Fuat Sezgin, tüm akademik hayatı boyunca çalışmalarında İslam dünyasının, İslam bilgin ve sanatçılarının -Batı bilim tarihi yazımında görmezden gelinen, inkar edilen- dünya bilim ve medeniyetine yaptıkları katkıyı ortaya koymaya çalışmıştır. Bu çabasıyla Müslümanların batı karşısında duydukları kompleksten kurtulmalarının yolunu açmış ve çok çalışmaları konusunda onları cesaretlendirmiştir. Sezgin'e göre, Batı'dan kendini geri görme hadisesi 19.y.y'da Tanzimat devri ile başlamıştır. Bugün de "Yavaş yavaş yükseldik ama geri kalmışlık duygusundan maalesef kurtulamadık. Türkiye'nin en büyük meselesi aşağılık duygusundan kurtulmak ve Türk milletini yaratıcı yapmak gerekir. Bilimler Tarihi'nin vazifesi de o dur.”¹⁰ Türklerin Batı karşısında duyduğu geri kalmışlık kompleksine dikkat çeken bilim adamlarımızdan biri de Mümtaz Turhan olmuştur. Turhan, *Garplılışmanın Neresindeyiz* eserinde (ve diğerlerinde) Batı'dan aldığımız yenilgilerin etkisi nedeniyle Türk toplumunda Batı'ya hayranlık, Batı'yı taklit etme, Batı'nın gücü karşısında korku ve aşağılık kompleksi gibi eğilimlerinin ortaya çıktığını; bu durumun gelişmemiz ve kalkınmamız önünde bir engel olduğunu ortaya koymuştur. Her ikisi de aynı ülke ve kentte bulunan biri sosyolog diğeri bilim tarihçisi bu iki bilim insanının benzer tespitler yapması dikkate değerdir. İlginçtir ki her iki bilim insanı da bu kompleksten kurtulmak için bilime, bilimsel çalışmalara vurgu yapmışlardır. Mümtaz Turhan sağlıklı bir Garplılışmanın gerçekleşmesi ve memleketin kalkınması için Batı'dan "bilim, bilim zihniyeti" almamız gerektiğini vurgularken, Fuat Sezgin de Batı'nın bilimini almada bir yarış içinde olmamız gerektiğini vurgulamaktadır. "Avrupalılar nasıl 10. yüzyıldan 16. yüzyıla, hatta 17. ve 18. yüzyıla kadar İslam bilimlerinden buldukları bütün müspet bilimleri, pozitif unsurları aldılarsa, bu üretken insanlar hiç korkmadan bugün Avrupalıların ulaştıkları bizde olmayan bütün unsurları, bütün buluşları almak için bir yarış içerine girmelidir.”¹¹ Sezgin'e göre, Ortaçağlarda da Müslüman bilgin ve filozofları antik Yunan filozoflarını büyük saygı ve şükranla anmayı âdet haline getirmişlerdi. Yani Yunan Felsefesi, bilgisi karşısında herhangi bir kompleks duymamışlardır. Fuat Sezgin, çalışmalarındaki amacının Müslüman dünyayı geri kalmışlık ve aşağılık duygusundan kurtarmayı, Türk milletini tekrar yaratıcı hale getirmeyi amaçladığını söylemektedir: "Amacım İslam topluluğuna mensup insanlara, İslâm bilimlerinin gerçeğini tanıtmak, benlik duygularını olumsuz etkileyen yanlış yargılardan onları kurtarmak ve ferdin yaratıcılığına olan inancı onlara kazandırmaktır." ¹² Bir konuşmasında ise beklentisini şu sözlerle ortaya koymaktadır: "Bütün insanlığın ortak bilimler tarihinin en az 800 yıllık evresinin yapıcıları olmak gururunu taşıyarak, sizler de bugünkü modern dünyanın geliştirilmeye devam işine kreatif olarak katılmanızdır.”¹³

Yine bir başka yerde çalışmasının hareket noktasını, temel gerekçesini ve amaçlarını şu cümlelerle ortaya koyar. "Benim mensubu olduğum bir kültür ve medeniyet dünyası var. Bizler, köksüz değiliz. Derinlere kök salan bir medeniyete beşiklik etmişiz. Fakat yüzyıllardır bu medeniyetin görmezden gelindiğini, hakkının yenildiğini ve yaptıklarının elinden alındığını gördüm. İslam medeniyetinin dünya bilimine yaptığı büyük katkıları, bunun

⁹ Muhammet Negiz, *Bir Alimin Ardından Notlar*, [https://works.bepress.com./](https://works.bepress.com/), s. 95.

¹⁰ Ali Değirmenci, *Fuat Sezgin'le Röportaj*, *Takvim Gazetesi*, 7 Aralık 2017 Gülhane Parkı.

¹¹ Abdülkadir Macit, "Yitik Hazinesinin Kaşifi: Fuat Sezgin", blog.ilem.org.tr.

¹² Fuat Sezgin, "İslam Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri", *İslam Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar içinde*, ed. Zeynep Berktaş-Tuğçe İnceoğlu, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s.12.

¹³ II. Uluslararası Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Sempozyumu Açılış Töreni <https://www.youtube.com/watch?v=-pkKxZliQBg>

farkında olmayan dünyaya tanıtmayı amaç edindim. Bu gayretim bir kısmı sadece bilim dünyasına hizmet diğer önemli bir gayesi ise İslam dünyasının yitirmiş olduğu kendine saygıyı, güveni ve insanlık tarihindeki yerini hatırlatarak kaybettiklerini iade etmektir."¹⁴

Edebiyat Fakültesi'nden çalışma arkadaşı Salih Tuğ, Yörünge Dergisi'nde yayınlanan bir söyleşisinde Fuat Sezgin'in amacını şu cümlelerle açıklamaktadır. "7. asırdan 15. asra kadar Endülüs medeniyetinde, Sicilya medeniyetinde İlimler Tarihi'ne büyük katkılarda bulunan çalışmalar yapılmıştır. Bunların Müslümanlara gösterilmesi gerekiyordu. Mısır'da, Endülüs'te, Sicilya'da, Osmanlı'da bu kadar ilmi eserler, yazma eserler vardı. O kadar yapılmış alet edevat ve teknolojik eserler mevcuttu. Müslümanlar bunu göremiyorlardı. İşte Fuat Sezgin Hoca, İlimler Tarihi'nde yapmış olduğu bu çalışmasıyla var olan genel kanaatin yanlış olduğunu ortaya koymuştur. Yani Fuat Sezgin'in söylemek istediği; Müslümanlar, Emeviler'in başı ile Abbasiler'in sonuna kadar bu ilmi çalışmaları yapmamış olsaydı; antik Mısır'ın, eski Yunan'ın ilimlerini ve eski Fars medeniyetinin ilimlerini nasıl nakledebilirlerdi? Oralardan gelen bilgiler aktarılamazdı. Ancak Müslümanlar sadece bir aktarma unsuru değildir. Fuat Sezgin'in kanaatini söylüyorum. Müslümanlar, sadece bir posta memuru gibi Batı'ya mektubu götürüp teslim etmemişlerdir. Müslümanlar; Hint'ten, Fars'tan, Yunan'dan ve Mısır'dan aldıkları bu bilgileri geliştirdiler efendim! Mesele burada! İşte, Fuat Sezgin'in kitabının iddiası ve ana yapısı budur."¹⁵

İslam bilim ve teknoloji tarihi üzerine yapmış olduğu önemli çalışmalarla gelecek nesillere çok önemli bir miras bırakmış, İslam medeniyetinin dünya medeniyetine katkıları çerçevesinde "İslam bilim tarihi" konusunda değerli ve kalıcı çalışmalarla bilime uluslararası düzeyde önemli katkılarda bulunmuştur. İnsanlık tarihinin başlangıcından bugüne kadar Bilim Tarihi alanında yazılan en kapsamlı eser olan Arap-İslam Bilim Tarihi'nin (Geschichte des Arabischen Schrifttums) ilk cildini, İstanbul'da 1967 yılında yayınlamıştır. 17 ciltten oluşan eserin 18. Felsefeye ayrılmış, ancak sayı tamamlanmamıştır. Bu kapsamlı eserin (GAS), muhtelif ciltlerinde bulunan konulardan bazıları şöyledir: Kur'an ilimleri, hadis ilimleri, tarih, fıkıh, kelam, tasavvuf, şiir, tıp, farmakoloji, zooloji, veterinerlik, simya, kimya, botanik, ziraat, matematik, astronomi, astroloji, meteoroloji ve ilgili alanlar, dilbilgisi, matematiksel coğrafya, İslâm'da kartografya, İslam felsefe tarihi. Dikkat edilirse Sezgin'in bu eseri dini ilimlerden pozitif bilimlere doğru bir akış göstermektedir. Genel bir din ya da din bilimleri tarihi yerine Batı medeniyetini güçlü kılan doğa bilimlerinin İslam kültür dünyası içindeki yerini ortaya koyan çalışmalara yoğunlaşmıştır. Ona göre zaten İslam dünyasında "Doğa bilimleri ve felsefe, filoloji ve edebiyat başlangıçtan beri teolojik değil, dünyevi bir anlayışla yapıldı ve sürdürülmüştür."¹⁶ Sezgin'in en büyük katkısı İslam coğrafya tarihinde olmuş, 3 kalın cilt ve bir atlastan oluşan bu muazzam eser coğrafya tarihinde Avrupa haritacılığının Müslüman haritacılığına dayandığını ispat etmiştir. Sezgin'in çalışmalarında coğrafyaya yoğunlaşması tesadüf olmasa gerektir. Çünkü coğrafya bilmek dünyayı yakından bilmektir, bilgiye, zenginliğe giden yoldur. Coğrafya bilgisi insanı sıkışmışlıktan, kuşatılmışlıktan kurtarır. Batı ortaçağ açmazından coğrafi keşiflerle çıkmıştır.

Fuat Sezgin'in Frankfurt'ta kurduğu İslam Bilim Tarihi müzesinde 800'den fazla alete ulaştırmıştır. Müzede, İslam kültür çevresinde yetişen bilim insanlarının buluşlarını bilimsel alet, araç ve gereçlerinin yazılı kaynaklara dayanarak yaptırdığı sekiz yüzden fazla örnekleri sergilenmektedir. Aynı binada hayatı boyunca dünyanın her yerinden büyük bir özenle,

¹⁴ Tayfur Korkmaz, "20. Yüzyıl İslam Bilim Tarihi Çalışmaları; George Sarton ve Fuat Sezgin Örneği" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009, s. 11.

¹⁵ Prof. Dr. Salih Tuğ, Fuat Sezgin'i Anlatıyor: "Bir Duvarla Karşı Karşıya Kaldı" <http://www.yorungedergi.com/>. (Erişim Tarihi: 19.05.2019).

¹⁶ Fuat Sezgin, *İslamda Bilim ve Teknik*, Cilt I, s. 169.

zorluk ve sıkıntılara katlanarak aldığı 45000 ciltlik kitaplarla kurduğu Bilimler Tarihi Kütüphanesi bulunmaktadır. İslam Bilimler Tarihi açısından dünyada tek olma özelliğine sahip olduğu belirtilmektedir. 2008 yılında İstanbul'da kurulan müzede 700 civarında eser bulunmaktadır. Müslüman bilim adamlarının yüzyıllar boyu insanlığa armağan ettiği icat ve keşiflerini bilim tarihinin değişik disiplinlerdeki evrimini kapsamlı bir şekilde sunmakta olup kendi sahasında dünyada bir yenilik arz etmektedir.¹⁷

İslam Bilim Tarihinde Diderot Etkisi!

Gelinen noktada Fuat Sezgin'in yaptığı çalışmalarla İslam dünyasının dünya bilim ve medeniyet dünyasına yaptığı katkıları kaynakları ile ortaya koyması, bu dağınık bilgi ve belgeleri derlemesi ve sistemli bir şekilde yayınlaması; bu eserlerden bir Bilim Tarihi Kütüphanesi oluşturması, İslam bilginlerinin keşfettiği alet ve cihazları sergilediği bir müze oluşturması nedeniyle bu amacına ulaştığı söylenebilir. Mustafa Gündüz'e göre Fuat Sezgin "Şark/İslam dünyasının son iki yüz senedir yaşadığı yetersizlik, yenilmişlik, bezginlik ve atalet unsurlarından silkinme yolunda çığır açıcı çalışmalara imza atarak, aşılması imkânsız bir miras bırakmıştır. Bunun yanında dünyanın öğrenilmiş çaresizliği haline gelen Batı merkezci sarsılmaz doğru kabul edilen bilgilerden de şüphe edilebileceğine ve oryantalist etiketlemelerin tersine çevrilebileceğine dair güçlü tezler üretmiştir. Ortaya koyduğu olağanüstü çalışmalarla dünya bilim sahasına birinci sınıf bir katkı yaparak, seleflerinin özgüven kazanmalarını sağlamıştır."¹⁸

Bilimsel eserler bilginin toplandığı temel kaynaklar, kütüphaneler bilimin hafızası, bilim ve teknoloji müzeleri bilimsel çalışma ve araştırmalar için motivasyon ve teşvik edici, ilham verici mekanlardır. Bu üçünün birlikteliği bilimsel çalışmalara ivme kazandırır ve olumlu sonuçlara yol açar. Diderot ve d'Alembert'in *Ansiklopedi*'sinin 18. yüzyılda yarattığı etki buna örnektir. 18. yüzyılda Batı'da Aydınlanma büyük oranda böylesi bir çalışmanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Aydınlanma düşünürlerinden Diderot ve d'Alembert'in öncülüğü ve büyük çabası ile iki yüzden fazla yazar ve bilginin katkısıyla gerçekleşen bir çalışmayla insanlığın bilgi birikimi bir ansiklopedi serisinde toplanmıştır.

Diderot, Fransız yazar ve filozof, Aydınlanma Çağı'nın en önemli kişiliklerinden biridir. Toplumunu eğitmek ve geliştirmek için tasarlanan ünlü *Ansiklopedi*'nin baş editörüydü. Diderot'un editörlüğünde ve yazarlığında dönemin aydınlanmacı düşünürleri, dönemin bilgi birikimini bir ansiklopedi serisi içinde toplayıp halka sunmuşlardır. Bu ansiklopedi Batı'da 18. yüzyıl aydınlanmasının ana eseri, aynı zamanda Fransız devriminin düşünsel kaynağı olmuştur. Diderot *Ansiklopedi*'nin amacını şu cümlelerle açıklamıştır."Gerçekten de *Ansiklopedi*'nin amacı şu yeryüzündeki bölük pörçük ve dağınık bilgileri bir araya getirmek, birlikte yaşadığımız insanlara, bu bilgilerin genel sistemini açıklamak ve bizden sonra gelecek insanlara aktarmaktır. Böylece daha önceki yüzyıllarda yapılmış çalışmalar, daha sonraki yüzyılların işine yarayacak ve daha bilgili hale gelmiş olan torunlarımız hem daha erdemli ve hem de daha mutlu olacaklar ve biz de insan ırkına yakışır kişiler olarak ölüp gideceğiz."¹⁹

Fuat Sezgin, çalışma ve eserleri ile Diderot ve d'Alembert'in 18. yüzyıl Fransa'sındaki misyonunu tek başına üstlenmiş gözükmektedir. Diderot ile benzer kaygı ve amaçları yanında çalışma ve yaşam tarzları arasında da bir benzerlik göze çarpmaktadır. Diderot maddi yönden zorluklar içinde *Ansiklopedi* yazarlığı ve editörlüğünü sürdürmüştür. 1765

¹⁷ <http://www.ibtav.org/sayfa/1/ozgecmisi>

¹⁸ Mustafa Gündüz, "Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Hayatı Işığında Türkiye'de Üniversite Ve Bilim Üzerine Notlar", Fuat Sezgin Anısına Bilim Tarihine Yeni Bakışlar Sempozyumu, Mardin, 8 Mart 2019.

¹⁹ Selahattin Hilav, "Diderot ve d'Almbert'in Ansiklopedisi: Fransız Devriminin Düşünsel Kaynağı", *Bilim ve Gelecek*, Sayı: 35. 2018.

yılında Rus İmparatoriçesi Büyük Catherine, fiolozof Diderot'un acil paraya ihtiyacı olduğunu duyunca, sanatın, bilimin ve **Aydınlanma** filozoflarının tanınmış bir hamisi olarak, onun bütün kütüphanesini hemen satın alır. Kütüphaneyi evinde tutması yönünde ona direktif verir ve 25 yıllık maaşını peşin vererek onu kütüphanecisi olarak işe alır. Beklemediği kadar paraya kavuşan Diderot bu paranın bir kısmı ile kızını evlendirir. Kalanıyla önce kendisine çok güzel bir kırmızı sabahlık alarak parayı harcamaya başlar. Giderek evinde kullandığı tüm eşyaları eski olduğu gerekçesiyle yenisiyle değiştirir. Sonunda, daha fazla maddi eşya için arzu duyar hale gelir ve tekrar borçlu duruma düşer. Bu durum onda kısır bir tür tüketim döngüsüne yol açmıştır. Diderot *Eski Sabahlığım İçin Pişmanlık* yazısında kendini materyalizme kaptırışını anlatır. Tüketim sarmalı, onu tarif eden ilk kişi olduğu için bugün *Diderot Etkisi*²⁰ olarak bilinmektedir. Fuat Sezgin 1978 yılında Kral Faysal ödülünü aldığı anda Diderot gibi büyük bir maddi imkana kavuşur. Büyük oranda çalışmalarını bu ödülün aldığı parayla sürdüren Sezgin mütevazı yaşamıyla Diderot'un düştüğü tüketim sarmalına düşmez. Evden getirdiği ekmek ve peynirle enstitüdeki çalışmalarına devam eder. Mütevazı yaşamını sürdürür.

Denis Diderot, "Encyclopédie"nin amacını "insanların düşünme biçimini değiştirmek" olarak ortaya koyarken Sezgin de 17 cilt olarak yayınlanan Arap-İslam Bilimler Tarihi ansiklopedisinin amacını şu sözlerle ortaya koyar: "Amacım İslam topluluğuna mensup insanlara, İslâm bilimlerinin gerçeğini tanıtmak, benlik duygularını olumsuz etkileyen yanlış yargılardan onları kurtarmak ve ferdin yaratıcılığına olan inancı onlara kazandırmaktır." Bir konuşmasında ise beklentisini şu sözlerle ortaya koymaktadır: "Bütün insanlığın ortak bilimler tarihinin en az 800 yıllık evresinin yapıcıları olmak gururunu taşıyarak, sizler de bugünkü modern dünyanın geliştirilmeye devam işine kreatif olarak katılmanızdır."

Diderot'un "Ansiklopedi veya Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlerin Sistematik Sözlüğü" Encyclopédie Batı'da amacına hızla ulaşarak Aydınlanmaya yol açmıştır. Sezgin'in GAS için ortaya koyduğu yukarıdaki amacın gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini zaman gösterecektir.

Sonuç

Fuat Sezgin, bilim tarihinde eşine az rastlanır bir çaba ve azimle, yarım asır süren yoğun bir araştırma ve disiplinli çalışmayla, binlerce yazma eseri tarayarak 8. yüzyıl ile 16. yüzyıl arasında Müslüman bilim insanlarının bilim ve tekniğe katkılarını 17 ciltlik bir ansiklopedide toplamıştır. Klasik bilim tarihi kitaplarında genelde yer verilmeyen bu dönemi (Batı Ortaçağı) bilim tarihi içine dahil ederek daha bütünlüklü ve kesintisiz bir Bilim Tarihi oluşturulmuştur. Böylece zincirin eksik halkası takılmış, Bilim Tarihi'nin Doğu-İslam kolu da diyagrama dahil edilerek tamamlanmıştır.

Yazının başlığındaki "Diderot Etkisi" deyimini, insanın içine düştüğü tüketim döngüsünü ifade etmektedir. Bu çalışmada deyim iki anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Birinci anlamında Diderot ve d'Alembert'in öncülüğünde 18. yüzyılda mevcut bilgi birikiminin bir ansiklopedi serisi içinde toplanarak halka sunulması ile Batı Aydınlanmasının başlamasına benzer bir şekilde Fuat Sezgin'in büyük çabaları ile derlenip toparlanan İslam Bilim Tarihi eserlerinin İslam dünyasında bir tür aydınlanmaya yol açması anlamında; ikincisinde ise deyim bilinen anlamında Diderot'un kavuştuğu parayla tüm eşyalarını değiştirdiği halde üretkenliğinin artmaması bir yana daha çok çıkmaza girmesi, tüketim döngüsü içine hapsolmesi gibi Fuat Sezgin'in mirasının hoyratça kullanılması, bir tür "yapılması gerekenler zaten yapıldı" düşüncesinin yaygınlaşması tehlikesini ifade etme anlamında kullanılmıştır.

²⁰ Scotty Hendricks, "Diderot Etkisi, İhtiyacınız Olmayan Şeyleri Neden Satın Aldığınızı Nasıl Açıklıyor?" (Çev: Alibey Öztürk), *Düşünbil Dergisi*, 5 Ekim 2018. (Kaynak: dusunbil.com/diderot)

Fuat Sezgin'in vefatı sonrasında yazılan yazılarda ve anma toplantılarında deyimim ikinci anlamında yani yaygın anlamında bir tehlikenin varlığı sezilmektedir. Sezgin'in yaptığı çalışmaları alt alta sıralayarak bir tür övünç ögesi haline getirmek, mirasyedi üslubuyla bıraktığı mirası hızla tüketmek ama verimliliğin ve üretkenliğin artmamasını getirecektir. Fuat Sezgin değerlendirmelerindeki dikkat çeken bir başka şey onu "kutsallaştırma" eğilimidir. Bir bilim insanını, düşünürü kutsallaştırma ona ve çalışmalarına kurulmuş en büyük tuzaktır.

Kaynakça

- II. Uluslararası Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Sempozyumu Açılış Töreni
<https://www.youtube.com/watch?v=-pkKxZliQBg>
- Değirmenci, Ali. *Fuat Sezgin'le Röportaj*, Takvim Gazetesi, 7 Aralık 2017 Gülhane Parkı.
- Dere, Ali. "Mehmet Fuat Sezgin Hoca'nın Ankara İlahiyat Yılları: Sezgin ve Fakültenin Müşterek Tarihinden Bir Kesit", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59:2 (2018), 221-250.
- Gündüz, Mustafa. "Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Hayatı Işığında Türkiye'de Üniversite Ve Bilim Üzerine Notlar", *Fuat Sezgin Anısına Bilim Tarihine Yeni Bakışlar Sempozyumu*, Mardin, 8 Mart 2019.
- Hendricks, Scotty. "Diderot Etkisi, İhtiyacınız Olmayan Şeyleri Neden Satın Aldığınızı Nasıl Açıklıyor?" (Çev: Alibey Öztürk), *Düşünbil Dergisi*, 5 Ekim 2018. (Kaynak: dusunbil.com/diderot)
- Hilav, Selahattin. "Diderot ve d'Almbert'in Ansiklopedisi: Fransız Devriminin Düşünsel Kaynağı", *Bilim ve Gelecek*, Sayı: 35. 2018.
<http://talid.org/downloadPDF.aspx?filename=87.pdf>
<http://www.ibtav.org/sayfa/1>
- Korkmaz, Tayfur. "20. Yüzyıl İslam Bilim Tarihi Çalışmaları; George Sarton ve Fuat Sezgin Örneği" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.
- Macit, Abdülkadir. "Yitik Hazinesinin Kaşifi: Fuat Sezgin", blog.ilem.org.tr.
- Negiz, Muhammet. *Bir Alimin Ardından Notlar*, (<https://works.bepress.com>).
- Prof. Dr. Salih Tuğ, Fuat Sezgin'i Anlatıyor: "Bir Duvarla Karşı Karşıya Kaldı"
<http://www.yorungedergi.com/>. (Erişim Tarihi: 19.05.2019) .
- Saygılı, Serdar. "Doğu ve Batı Düalizminde İslam Medeniyet Tarihinin Oksidentalist Düşünürü Fuat Sezgin ve Bilim Tarihi Anlayışı", *Temaşa Fuat Sezgin Özel Sayısı, Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, Say: 9 (2019).
- Sezgin, Fuat. "İslam Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri", *İslam Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar içinde*, ed. Zeynep Berktaş-Tuğçe İnceoğlu, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Sezgin, Fuat. *İslam'da Bilim ve Teknik*, Cilt I.
- Yılmaz, İrfan. *Yitik Hazinesinin Kaşifi Fuat Sezgin*, Yitik Hazine Yayınları, 2009.
- İstanbul Üniversitesi Açılış Dersi, (17 Ekim 2016)